

BAY OF VALPARAISO

BUENOS AYRES

English Miles

Capitals culturals

Entre pedres i literatura

Antoni Martí Monterde

Ciutats
per Pensar
Europa
FRONS
OF
DUBLIN.
Scale of Miles

Capitals culturals

Capitals culturals

Entre pedres i literatura

Antoni Martí Monterde

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Ciutats
per Pensar
Europa

Ce sont des villes!

ARTHUR RIMBAUD

La Barcelona d'una determinada claror en una tarda a la plaça de Catalunya amb el cel ratllat per tropes i tropes d'estornells cridaners; amb una determinada claror a la falda verda del Tibidabo, passeig de Gràcia amunt, en un acabament de dia.

MERCÈ RODOREDÀ

Taula

Presentació. Pensar la ciutat, pensar Europa	II
Introducció. Pensar la ciutat?	17
Invenció i transformació de l'espai públic modern	35
De la ciutat a les capitals culturals.	43
Capitals culturals i meridians literaris	69
Ciutat i cosmopolitisme	81
Destrucció de la ciutat: del viatge al turisme.	119
Les capitals culturals en l'època de la seva reproductibilitat tècnica.	149
Conclusions. De les capitals culturals a les capitals intel·lectuals.	191

Presentació

Pensar la ciutat, pensar Europa

L'origen d'aquest llibre, i d'aquesta col·lecció que ara iniciem, és doble. D'entrada, des de l'any 2013, el Grup de Recerca de Literatura Comparada en l'Espai Intel·lectual Europeu de la Universitat de Barcelona, en col·laboració amb el Museu d'Història de Barcelona organitza, primer com a mòdul del Màster Barcelona-Europa: Literatura i Història Comparada dels Intel·lectuals i actualment com a conferències, el cicle «Ciutats per pensar Europa».

Ciutats com ara Londres, Berlín o París han estat —o són— en algun moment capitals gairebé indiscutibles d'Europa, capitals dels seus respectius estats i també capitals culturals, per raons molt òbvies. Però la idea d'Europa no s'escriu només des dels grans centres de poder econòmic o polític, sinó que es troba en totes i cadascuna de les seves geografies culturals. Quan aquestes geografies es perceben des de la perspectiva de la literatura, emergeix un altre mapa en què hi ha ciutats sense gaire poder polític o econòmic que han fet una contribució insubstituïble a la idea d'Europa.

Ciutats per Pensar Europa vol documentar aquest fet i reflexionar sobre el paper de ciutats que, des de situacions de complexitat de vegades semblant a la de Barcelona i sovint molt més marcada, aporten un llegat de preguntes sobre Europa que convé tenir present per pensar també la nostra ciutat i la seva clara vocació europeïsta.

Ara, deu anys després, és hora de fer balanç, oferir alguns resultats concrets i ampliar les geografies d'aquest projecte obert, com també va passar en el cas dels simposis «Comparatistes sense comparatisme», que aviat arribaran a la desena edició i ja han

donat com a resultat tres volums de la col·lecció Figura. De moment, ciutats com Weimar, Trieste, Lviv, Cracòvia, Lisboa, Sant Petersburg-Moscou i Estocolm ja han tingut les seves pròpies conferències, acompanyades d'una de caràcter teòric i metodològic, de la qual sorgeix aquest primer volum.

El segon origen d'aquesta nova línia editorial dins de Figura és la col·laboració que des de fa anys mantenim amb l'investigador principal en Història Comparada dels Intel·lectuals i impulsor de la recerca sobre la idea de capitals culturals, Christophe Charle. El 2013 ja va participar en el simposi internacional «Qui acusa? Figures de l'intel·lectual europeu», del qual vam publicar el llibre l'any 2015.¹ Poc més tard vam començar a treballar, a partir de les tesis de Charle i el seu equip de col·laboradors de l'Institut d'Histoire Moderne et Contemporaine de París, en el projecte del doble simposi «Barcelona-París». Evidentment, vam considerar la possibilitat que fos Charle mateix qui fes la conferència inaugural del simposi, per a la qual cosa només calia superar un petit obstacle conceptual.

En els treballs coordinats per Charle,² en particular a *Capitales culturelles, capitales symboliques: Paris et les expériences européennes (xviiie-xxe siècles)*, mai no s'havia ocupat de Barcelona; a tot estirar, s'havia parlat de la possibilitat d'incloure-la, però el capítol dedicat a l'experiència de la modernitat a Espanya quedava reservat a Madrid. No hi ha dubte que el fet de ser la capital de l'Estat havia jugat a favor de seu, però això resultava inco-

1 Martí Monterde, Antoni; Padró Nieto, Bernat (eds.): *Qui acusa? Figures de l'intel·lectual europeu*, Barcelona, Edicions UB, 2015.

2 Charle, Christophe: *Paris, fin de siècle: Culture et politique*, París, Seuil, 1998. Charle, Christophe: *La crise des sociétés impériales: Allemagne, France, Grande-Bretagne, 1900-1940, essai d'histoire sociale comparée*, París, Seuil, 2001. Charle, Christophe; Roche, Daniel (eds.): *Capitales culturelles, capitales symboliques: Paris et les expériences européennes (xviiie-xxe siècles)*, París, Publications de la Sorbonne, 2002. Charle, Christophe (ed.): *Capitales européennes et rayonnement culturel (xviiie-xxe siècle)*, París, Rue d'Ulm, 2004. Charle, Christophe (ed.): *Le temps des capitales culturelles (xviiie-xxe siècle)*, Seyssel, Champ Vallon, 2009. Charle, Christophe: *Paris, «capitales» des xixe siècles*, París, Seuil, 2021.

herent des del punt de vista del concepte de modernitat cultural. D'altra banda, en els llibres coordinats per Charle s'estudiaven altres ciutats que tampoc eren capitals d'estat.

Després d'haver superat aquest oblit, el camí que calia seguir per establir una col·laboració que analitzés les geografies simbòliques de les capitals culturals a la península Ibèrica era clar, i ens vam posar a treballar en un projecte sobre la història intel·lectual de les relacions entre Barcelona i París. Hauria pogut ser un simposi més que hagués adoptat el format convencional dels simposis que organitzem habitualment en el Grup de Recerca, però la idea va evolucionar tant que va convertir-se en un doble simposi internacional Barcelona-París, amb dues seus: una primera part a Barcelona i una segona part a París. Això va donar lloc, doncs, a dos simposis complementaris: «Barcelona-París. Relacions intel·lectuals i capitals culturals» a Barcelona (MUHBA), el mes de maig de 2015, i «Barcelona-París. Transferències intel·lectuals, relacions literàries i capitals culturals» a París (Institut d'Estudis Avançats), el setembre-octubre del mateix any, amb prop de cinquanta participants procedents dels dos països.³ El doble simposi internacional «Barcelona-París» tenia l'objectiu d'estudiar i fer conèixer les relacions literàries, *transferts* intel·lectuals i la història simbòlica de la relació entre aquestes dues capitals culturals, malgrat les innegables asimetries estructurals entre les dues ciutats en el període 1875-1975, des del punt de vista de la literatura comparada, de la història comparada dels intel·lectuals i de la història cultural de les capitals. En optar per la publicació en forma de llibre —no pas les actes, sinó un llibre—, vam decidir que el format ideal era la col·lecció Pòsits del MUHBA, seguida d'una versió francesa publicada per una editorial de París. El projecte editorial ha estat molt complex, no només per la quantitat de material que calia editar, sinó també per les circumstàncies polítiques i econòmiques excepcionals que Catalunya ha viscut els darrers anys. De moment ja ha aparegut el primer volum: *Bar-*

³ El programa està disponible al lloc web <http://stel.ub.edu/espaigarede-france/ca/simposi-barcelona-apostes-2015>.

celona-París. Història simbòlica de dues ciutats, 1890-1936: Relacions literàries, transferts intel·lectuals i capitals culturals, i actualment està en preparació el segon, que es dedicarà al període entre la guerra civil i 1975.

No deixa de resultar curiós que el número de febrer de 2015 de la *Nouvelle Revue Française* publicqués un monogràfic amb el títol «Paris, capitale du XXIe siècle?», un interessant volum que inclou algunes pàgines d'autocrítica ciutadana, però no poques notes de *grandeur*. De fet, a finals de 2015 va tenir lloc a París, a la seu de la Unesco, una decisiva reunió per atorgar el reconeixement de Ciutats Creatives de la Literatura a algunes de les ciutats que hi havien presentat la seva candidatura. Aleshores ja tenien aquesta distinció ciutats com ara Dublín, Heidelberg, Granada, Edimburg, Cracòvia, Lviv, Norwich, Praga, Reykjavík, entre les europees. Barcelona ho esdevenia, juntament amb Ljubljana, Nottingham, Uliànovsk, Tartu i Óbidos, en aquella reunió que tenia lloc a París —una ciutat que no té aquest reconeixement: no li cal.

Durant el procés d'edició d'aquest llibre, Maria Patricio Mulero, la persona que va impulsar —amb un article publicat a *La Vanguardia* el dia 21 de maig de 2014, «Barcelona, sistema literario»—, coordinar i redactar aquella candidatura, ha publicat un llibre que esdevindrà imprescindible per a repensar la construcció literària de Barcelona en l'època contemporània: *Escriure la ciutat*.⁴ De manera inexplicable, al meu entendre, un cop assolit l'objectiu, l'Ajuntament de Barcelona no va confiar-li el desenvolupament del programa presentat.

Queda clar que quan una decisió d'aquesta magnitud es pren en una determinada ciutat que no ho és, de Ciutat Creativa Unesco de la Literatura, és perquè precisament aquesta no ho necessita; el seu reconeixement és implícit, indeleble i incontestable: d'això se'n diu *grandeur*, o capital simbòlic acumulat, però

4 Patricio-Mulero, Maria: *Escriure la ciutat: La construcció literària de Barcelona a l'època contemporània (1970-2015)*, Catarroja, Afers, 2023. L'article de *La Vanguardia* es pot recuperar en aquest enllaç: <https://www.lavanguardia.com/cultura/20140521/54407139886/barcelona-sistema-literario.html>

també palesa una posició dominant en el camp polític internacional. París, seu de la Unesco, administra la Xarxa de Ciutats Creatives, però mai no se li acudiria postular-se a aquesta condició —Ciutat Creativa—, que se li pressuposa inherent des de fa segles.

L'experiència de treballar amb el concepte de capitals culturals directament amb el seu principal impulsor i investigador ens va ajudar a concretar el que intuïtivament ja havíem començat anys abans i a desenvolupar el nostre programa amb una major consciència teòrica.

D'altra banda, en aquest llibre i en tots els que seguiran, hi té una presència implícita la geocrítica, és a dir, l'estudi de les relacions entre la paraula i l'espai. Bertrand Westphal la sintetitza així:

La vocation première de la géocritique est néanmoins littéraire ; c'est en tout cas sur le texte qu'elle prend appui. Elle placera l'œuvre en regard des espaces humains qu'elle investira, et où elle s'investira. Car les relations entre l'œuvre et les espaces humains, répétons-le, sont interactives. Le principe est simple ; en vertu cette même simplicité, il nourrit bien des réflexions, suscite toute une série de remarques et d'interrogations.⁵

Perquè l'espai, i sobretot l'espai urbà, com la literatura, és un palimpsest, i «la littérature est génératrice d'espace, elle se définit comme un espace, elle est décrite comme un espace, elle est le mode privilégié de la représentation de l'espace»,⁶ tal com la descriu Jean Marie Grassin tot desenvolupant les idees de Bertrand Westphal.

5 Westphal, Bertrand: «Pour une approche géocritique des textes», a: Bertrand Westphal (dir.), *La Géocritique: mode d'emploi*, Llemotges, PULIM, 2000, p. 18-19. Vegeu també *La géocritique: réel, fiction, espace*, París, Minuit, 2007.

6 Grassin, Jean-Marie: «Pour une science des espaces littéraires», a: Bertrand Westphal (dir.), *La Géocritique: mode d'emploi*, Llemotges, PULIM, 2000, p. II.

Ara presentem el primer títol de la col·lecció, dedicat al marc teòric, que apareix simultàniament al volum sobre Trieste, a càrrec de l'escriptor Joan Benesiu, que va pronunciar la conferència inaugural de l'any 2020.

En els pròxims anys es publicaran els volums sobre les ciutats que ja han estat tractades en les conferències; i, evidentment, també els de les ciutats que aviat renovaran la geografia d'aquesta activitat: Atenes, Estrasburg, Marsella, Budapest, Cluj-Napoca, i fins i tot alguna excepció necessària, Buenos Aires, entre moltes altres ciutats per pensar Europa.

Introducció

Pensar la ciutat?

Tothom té prou clar què és una ciutat, i fins i tot una gran ciutat. Des que Adam i Eva van ser expulsats del paradís —o els seus equivalents en altres religions—, els humans van haver d'errar per la terra, fins que, com una heretgia, uns primers assentaments van donar lloc a les primeres ciutats. Per això, a partir del llibre del Gènesi de la Bíblia, alguns autors parlen de la ciutat com de la invenció de Caín, el qual, expulsat de la seva família, va haver d'establir-se en algun lloc, i també la Torre de Babel seria un dels mites fundacionals del que avui podríem considerar les primeres ciutats. Tal com sintetitza Àlex Matas Pons: «la aparición en las narraciones antiguas de las primeras grandes ciudades sugiere una primera aproximación que atiende al carácter mítico de las fuentes clásicas y judeo-cristianas de la cultura occidental».¹

Però abans caldria parlar de pre-ciutats, perquè en el Paleolític una aglomeració d'homínids en coves amb cabanes va permetre una primera forma de vida sedentària, potser no encara una llar, però en el Neolític aquests assentaments en coves envoltades d'hortos improvisats per les femelles del grup desenvolupen algunes tècniques avançades, més enllà del que sol associar-se a la prehistòria; per exemple, aixequen els primers monuments funeraris, megalítics. Marta Llorente ho resumeix força bé:

[...] la humanidad de la Prehistoria no conoció la Ciudad. No la habitó. Tampoco la pudo imaginar ni desear. Para establecer el ori-

¹ Matas Pons, Àlex: *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*, Madrid, Lengua de Trapo, 2010; p. 22.

gen de los hábitos urbanos sería preciso dibujar una frontera clara entre los primeros poblados y la Ciudad. La Ciudad no se puede considerar una estructura que fue adquiriendo progresivamente dimensión desde un germen simple, en los primeros poblados sedentarios, o incluso en los campamentos propios de la vida nómada en los que se enlazaron los grupos humanos, formando hordas y comunidades. La ciudad no es tampoco una estructura generada por la ampliación cuantitativa y la diversidad cualitativa de sus primeros núcleos habitados. La ciudad posiblemente sea, ante todo, una concepción abstracta que define la condición de ser civilizado, de quien se sabe a sí mismo inscrito en un espacio radicalmente diferenciado del espacio natural.²

Aquells enclavaments no constituïen una societat, i menys encara una ciutat, però sí una comunitat amb una certa ordenació de l'espai en què podia arrelar.

Tal com adverteix Raymond Williams a *The Country and the City*, en la llarga història dels assentaments humans sempre s'ha hagut de reconèixer profundament aquesta connexió amb el camp, del qual tothom, directament o indirectament, obté el que necessita per a viure i assolir les fites i els èxits d'una societat.³ El camp i la ciutat són dues maneres de concebre la natura, retallada i delimitada per la consciència, però separades per la manera de ser-hi; entre els seus orígens remots en els temps i la transformació en uns estils de vida —rural, urbana— amb les seves característiques específiques, les seves asimetries, dependències i tensions, encara cal alguna cosa diferent d'una mera reunió espontània d'individus empesos per la necessitat.

«Quizás el ejemplo paradigmático del tradicional modo de representación de las ciudades lo brinde el conocido episodio

2 Llorente, Marta: *La ciudad: huellas en el espacio habitado*, Barcelona, Acanalado, 2015, p. 21.

3 Williams, Raymond: *El campo y la ciudad*, trad. cast. d'Alcira Bixio, Buenos Aires, Paidós, 2001, p. 25 [*The Country and the City*, Nova York, Oxford UP, 1973].

de la construcció de la Ciudad de Babel», assenyala Àlex Matas.⁴ Les formes ancestrals de ciutat, que encara no podem considerar com a tals però sense les quals la idea de ciutat no hauria arribat a desenvolupar-se, tenien, tal com assenyala Lewis Mumford a *The City in History*, un caràcter de santuari i de fortalesa, organitzades com una vila, en un entorn fortament determinant per la seva posició en la naturalesa. Fins i tot les primeres polis de Grècia, com ara Minos, Olímpia, Delphi o Cos, continuen tenint aquest caràcter.⁵ Lentament, de manera no gaire planificada, aniran definint-se les seves funcions, i del santuari es passarà al temple⁶ i al mercat com a nous centres emergents en una trama com més va menys improvisada, ja gairebé planificada.

A banda d'establir un espai per a les cases i per als camps i els primers ramats, la primera planificació funcional va ser l'espai dedicat a enterrar els morts, amb la qual cosa s'afegia a aquelles rudimentàries aglomeracions de cases una distribució ordenada d'una part del terreny disponible, una frontissa entre el que ja no era ciutat però tampoc camp: una petita franja de terra ambigua i ritualitzada, una zona per als morts, una part difunta de la ciutat. Va ser l'antiga Roma la primera d'establir de manera sistemàtica el que amb el pas dels segles s'anomenarà la necròpolis.⁷ Així sorgeix l'urbs, i també tot el seu camp semàntic; però perquè aquesta aglomeració d'espais residencials unificats en un territori esdevingui una ciutat encara calen unes profundes transformacions discursives.

El poble, o la ciutat, comença en la consciència d'un col·lectiu que es concentra en un espai de manera perdurable, delimitant i dominant un fragment de natura que deixa de ser-ho. Però

4 Matas Pons, Àlex: *La Ciudad y su trama*; p. 22.

5 Mumford, Lewis: *The City in History*, Nova York, Harcourt, Brace & World, 1961, p. 3-119.

6 Azara, Pedro: «Los orígenes míticos de la ciudad. Héroes, y santos patronos», a: Menéndez Alzamora, Manuel; Aznar, Hugo (eds.): *De la polis a la metrópolis: Ciudad y espacio político*, Madrid, Abada, 2015, p. 9-16.

7 Mumford, Lewis: *The City in History*, p. 205-213.

allò ni era en realitat camp, ni tampoc una veritable ciutat. Per a assolir aquesta dimensió cal saber-se veïnat; és a dir, tenir l'auto-percepció de ser una comunitat o una societat.

ATENES: LA INVENCIÓ DE LA HUMANITAT

En les seves mítiques converses amb Goethe, només unes setmanes més tard d'introduir el neologisme *Weltliteratur*, el primer d'abril de 1827, Eckermann anota:

No hem d'estudiar els contemporanis i els col·legues, sinó els grans homes del passat, les obres dels quals han mantingut un valor constant a través dels segles. [...] per damunt de tot, que s'estudiïn els antics grecs, sempre els grecs. [...] Solament un home ple de noblesa, en l'ànima del qual Déu hagi disposat el germen d'un gran caràcter i un elevat esperit futur, podrà, mitjançant el coneixement i el tracte franc amb els egregis caràcters de l'antigor grega i romana, desenvolupar magníficament i apropar-se visiblement de dia en dia a la seva grandesa.⁸

Cal recordar que, per a Goethe, a partir del 31 de gener de 1827, «literatura nacional és un concepte que ja no diu gran cosa; està començant l'època de la literatura universal (*Weltliteratur*), i tots hem d'aportar el nostre esforç per accelerar el seu adveniment. Però [...] per a satisfer aquesta necessitat de quelcom que pugui ésser tingut per modèlic hem de retrotraure'ns als grecs antics, en les obres dels quals trobarem sempre representat l'home bell. Tota la resta s'ha de considerar com un fet purament històric, i hem d'apropiar-nos del que sigui bo, sigui on sigui que

8 Eckermann, J.P.: *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida* [*Gespräche mit Goethe in den Letzen Jahren seines Lebens (1836-1848)*], trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro, Barcelona, Columna, 2000, p. 561-562. Sobre la història intel·lectual del terme *Weltliteratur*, vegeu Martí Monterde, Antoni: *Un somni europeu*, València, PUV, 2011.